

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ СУБ'ЄКТА ДО ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено огляд наукової літератури з проблеми професійної готовності суб'єкта до діяльності. Проаналізовано поняття «професійної готовності» суб'єкта до діяльності та виокремлено основні його характеристики. Надано психологічний аналіз проблеми готовності до професійної діяльності. Представлено основні підходи до проблеми професійної діяльності в науковій літературі: суб'єктно-діяльнісний, функціональний, соціально-функціональний, структурний та ін. Професійну готовність суб'єкта розглянуто у контексті кваліфікаційних характеристик, стану особистості, ряду знань, умінь та навичок тощо. Надано власну дефініцію поняття професійної готовності суб'єкта до діяльності як сукупності особистісних та психофізіологічних характеристик, що формують здатність до виконання професійної діяльності відповідно до поставлених нормативних вимог. Виокремлено основні характеристики поняття професійна готовність: сукупність психологічних і психофізіологічних характеристик, потенційна готовність суб'єкта вирішувати професійні завдання, здатність застосовувати знання, вміння, та навички у професійній діяльності тощо.

Ключові слова: професійна готовність, психологічна готовність, підготовка, кваліфікація, професійна придатність, здібності, особистісний компонент.

В статті представлений огляд наукової літератури по проблемі професійної готовності суб'єкта к діяльності. Проаналізовано поняття «професійної готовності» суб'єкта к діяльності и выделены основные его характеристики. Представлен психологический анализ проблемы профессиональной готовности к профессиональной деятельности. Даны основные подходы к проблеме профессиональной деятельности в научной литературе: субъектно-деятельностный, функциональный, социально-функциональный, структурный и др. Профессиональная готовность субъекта рассматривается в контексте квалификационных характеристик, состояния личности, ряда знаний, умений и навыков и т.п. Предоставлена собственная дефиниция понятия профессиональной готовности субъекта к деятельности как совокупность личностных и психофизиологических характеристик, формирующих способность к выполнению профессиональной деятельности в соответствии с поставленными нормативными требованиями. Выделены основные характеристики понятия профессиональная готовность: совокупность психологических и психофизиологических характеристик, потенциальная готовность субъекта решать профессиональные задачи, способность применять знания, умения и навыки в профессиональной деятельности и т.д.

Ключевые слова: профессиональная готовность, квалификация, подготовка, профессиональная пригодность, способности, личностный компонент.

The article presents a review of scientific literature on the subject of professional readiness of a subject to professional activity. The analysis of the concept of "professional readiness" of the subject for the activity is given and the main characteristics of the subject are outlined. The psychological analysis of the problem of professional readiness for professional activity is given. The basic approaches to the problem of professional activity in the scientific literature as: subject-activity, functional, social-functional, structural, etc. are presented. The professional readiness of the subject is considered in the context of qualification characteristics, the status of the individual, a number of knowledge of skills and the like, etc. The basic characteristics of the concept of professional readiness are singled out as: a set of psychological and psycho-physiological characteristics, the potential readiness of the subject to solve professional tasks, the ability to apply knowledge, skills, and skills in professional activities, etc. Professional readiness is manifested in: the interdependence of professional readiness and the psychological maturity of the individual, the identity of the skills and abilities of the subject to his professional ambitions, the ability to consciously choose the profession of ability to reflect their own disadvantages and see the prospects of their own development, the ability to achieve high

results in their own activities. Professional readiness is connected with the education and upbringing of the subject, social and personal maturity, which is a condition for the achievement of professional competence. The article presents the concept of "readiness for professional activity" as a mental state of the individual, which implies knowledge of the expert of his professional goals, the ability to analyze and assess existing conditions, identify the most likely ways of activity, will and intellectual efforts, the ability to achieve results. It is established that the level of correspondence of physical qualities and psychophysiological features of a specialist should be taken into account in the vast majority of professions, and especially those that are associated with a risk to life. Professional readiness is based on the possession of knowledge and skills in the field of professional activity, the accumulation of initial professional experience. The concept of professional readiness of the subject for the activity as an aggregate of personal and psycho-physiological characteristics, forming the ability to perform professional activity in accordance with the set regulatory requirements, is given.

Keywords: professional readiness, qualification, preparation, professional suitability, abilities, personal component.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців передбачає формування професійної готовності спеціаліста, в результаті якого він оволодіває системою знань, умінь та навичок. Важливим аспектом професійної підготовки є формування вміння орієнтування в цілях, засобах та змісті професійної діяльності. Оскільки види професійної діяльності не піддаються повному аналізу, це завжди залишає суб'єкту простір для самореалізації. Чільне місце в професійній підготовці посідає мотивація студента, прагнення опанувати самостійною роботою, розвивати схильності практичної роботи, що сприятиме формуванню професіоналізму.

У контексті проблеми професійної готовності важливо окреслити терміни «підготовка», «підготовленість» та «готовність». Підготовка – це «динамічний процес, кінцевою метою якого є формування професійних якостей особистості» [Большой энциклопедический..., 1991: с. 134]; «дії, спрямовані на вироблення навичок, передачі знань і формування активної життєвої позиції» [Большой энциклопедический..., 1997: с. 211]; «організація навчання, різні форми професійної освіти [Педагогический словарь, 2000: с. 321]. У енциклопедичному словнику поняття «готовність» окреслено як «стан особистості, настанова на певну поведінку, мобілізація сил для виконання професійного завдання» [Большой энциклопедический..., 1991: с. 123]. У словнику поняття «готовність» визначається як «стан, в якому організм налаштований на дію або реакцію, під час якого він готовий отримати максимальну користь з досвіду» [Мещераков, Зинченко, 2004: с. 231]. В енциклопедичному словнику поняття «психологічна готовність до діяльності» окреслено як «один із складників загальної готовності до дії, що визначається психологічними факторами. Отже, поняття «підготовка», «готовність», «підготовленість» окреслено в контексті наявності потреби у суб'єкта в отриманні знань, умінь та навичок, наявності високої мотивації до діяльності. Зазначено, що передумовами виникнення готовності до діяльності є розуміння суб'єктом її значущості, усвідомлення відповідальності, бажання досягати успіху,

визначення послідовності та засобів досягнення мети. Відсутність готовності до діяльності зумовлює неадекватні реакції, помилки, невідповідність функціонування психічних процесів вимогам ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті даної статті поняття готовність буде розглядатися в рамках «професійної готовності» суб'єкта до діяльності. Огляд наукової літератури дозволяє стверджувати, що поняття «професійна готовність» ототожнена із поняттям «професійна компетентність», «кваліфікація», «компетенція», які презентовано у працях Е. Зеера, І. Зимньої, Л. Кондрашова, І. Селевко, В. Сластьоніна та ін. Проблема готовності до професійної діяльності розкрита також у психологічних дослідженнях К. Абульханової-Славської, В. Бодрова, М. Дьяченко та ін. Такі дослідники, як К. Дурай-Новакова, Н. Комлев, Л. Субботіна та ін. розглядають готовність до професійної діяльності як основу професіоналізму суб'єкта. Готовність до професійної діяльності як особистісне утворення розглядають П. Терехов, О. Царькова, А. Черняєва та ін.

Метою статті є теоретичний огляд проблеми професійної підготовки суб'єкта: здійснення аналізу наукової літератури відносно проблеми професійної готовності, виокремлення її психологічної складової та основних характеристик, визначення власної дефініції поняття професійної підготовки.

Вклад основного матеріалу. Науковий аналіз праць вищезазначених дослідників дозволяє виокремити такі підходи до розуміння поняття «професійної діяльності»: а) суб'єктно-діяльнісний, де професійна підготовка окреслена як кінцевий результат підготовки до професійної діяльності, що розглядається як інтегральне утворення особистісних якостей, адекватних вимогам професійної діяльності; б) функціональний, де професійна підготовка передбачає психологічну готовність до діяльності, що забезпечує фахівцеві вміння отримувати інформацію, користатися резервом можливостей у потрібний момент часу, надавати прямий і зворотний зв'язок; в) соціально-функціональний – вміння адаптуватися в конкретних умовах, що вимагає професія, мати високо розвинені когнітивні, емоційні, інтелектуальні, прогностичні якості; г) структурний – взаємозв'язок структурних елементів і критеріїв професійної готовності з іншими показниками та системами [Дурай-Новакова, 1983; Зеер, 2006; Марков, 2016].

За К. Дурай-Новаковою, професійна готовність є не тільки результатом, але й метою професійної підготовки, початковою та основною умовою ефективної реалізації можливостей кожної особистості, розкриття її потенціалу. Дослідниця визначає професійну готовність як «складне структурне утворення, основою якого є позитивні настанови, мотиви й усвідомлення цінності праці» [Дурай-Новакова, 1983: с. 32]. До складу готовності дослідниця включає комплекс професійно-педагогічних знань, навичок і вмінь, а також певний досвід їх застосування

на практиці. Таким чином, вищеперелічені дослідники стверджують, що особистісні якості суб'єкта та наявність сукупності умінь і навичок утворюють професійну готовність. Професійна готовність визначається як інтегральна якість особистості, що вказує на рівень розвитку особистості, її мотивацію, цінності та перспективи. Професійна готовність, як інтегративна характеристика особистості суб'єкта діяльності, відображає: активно-дієву позицію особистості відносно майбутньої діяльності; динамічну систему когнітивних характеристик особистості, психофізіологічних, психологічних та індивідуальних особливостей, що виступають як фактор успішності професійної діяльності суб'єкта.

На окремий аналіз заслуговує проблема професійної готовності в роботах І. Зимньої. Дослідниця надає таке трактування професійної готовності: «відрефлексована спрямованість суб'єкта на професію, світоглядна зрілість, професійно-предметна компетентність, комунікативна і дидактична потреба, та потреба в афіліації, що включає знання, вміння та навички, набуті у процесі навчання» [Зимняя, 2005: с. 216]. І. Зимня визначає такий аспект професійної готовності як професійна придатність – біологічна, анатомо-фізіологічна і психічна особливість людини. Зокрема придатність до професій передбачає певний рівень інтелекту, рівень розвитку емпатії та рефлексії, позитивний емоційний фон, а також нормативний рівень розвитку комунікативно-пізнавальної активності; психологічна готовність до професійної діяльності передбачає розуміння власної спрямованості на роботу з іншими людьми, світоглядну зрілість особистості, широку і системну професійно-предметну компетентність, а також комунікативну, дидактичну потреби в афіліації; включеність у професійну діяльність передбачає активну взаємодію з іншими людьми [Зимняя, 2005]. Отже, професійна готовність, за переконанням ученої, полягає в розвиненій рефлексивності, особистісній зрілості суб'єкта, розвинених інтелектуальних і фізичних якостях. Зазначено, що важливим аспектом професійної готовності є наявність розвинених компетенцій, якими володіє спеціаліст.

Професійна готовність у контексті професійної зрілості представлена в роботах А. Чернявської, де наголошується, що професійна готовність знаходить вираження у професійній зрілості особистості та виявляється у здатності суб'єкта брати на себе відповідальність, здійснювати саморозвиток та самовдосконалення. Близької позиції дотримується Д. Комлев, який визначив такі характеристики професійної готовності: зацікавленість суб'єкта в професії та здійснення ним свідомого вибору; вміння використовувати всі ресурси та інформацію задля самостановлення; постійність професійних переваг протягом тривалого часу в одній професійній галузі; зрілість інтересів, незалежність від інших людей і обставин при виборі професії; реалізм професійних позицій; відповідність цінностей обраної роботи інтересам фахівця; відповідність

уподобань здібностей, інтересів суб'єкта; вміння планувати та конкурувати в професійній діяльності [Комлев, 2006].

Близьку позицію виявляє Е. Велієв, зазначаючи, що професійна готовність є вияв професійної та особистісної зрілості фахівця. Дослідник пише, що недостатньо здійснювати професійну підготовку майбутнього фахівця, формуючи певні знання, вміння, навички та його зрілість відносно професії. Особистісне зростання та професійна зрілість спеціаліста перебувають у прямій залежності, де розвиток особистості стимулює мотиваційну сферу, перетворює професійну діяльність у сенс життя. Таке перетворення наповнює її новим смисловим змістом, а оновлена професійна діяльність висуває нові вимоги до особистості фахівця. Зміна структури професійної діяльності, її перехід на якісно новий рівень, в свою чергу, приводять до необхідності подальшого особистісного росту фахівця. Успішність і ефективність у професійній діяльності визначається рівнем відповідності особистісної структури і структури професійної діяльності [Велієв, 1989]. Отже, у контексті теми статті вагомим є такі тези вчених: взаємозалежність професійної готовності та професійної зрілості особистості, тотожність умінь та навичок суб'єкта його професійним амбіціям, здатність до свідомого вибору професії, вміння рефлексувати власні недоліки та бачити перспективи власного розвитку, здатність досягати високих результатів у власній діяльності та отримувати новий досвід.

Професійну готовність як стан особистості розглядає К. Абульханова-Славська, яка наголошує, що даний феномен є інтегральним станом особистості в результаті накопичення знань, умінь і навичок [Абульханова-Славская, 1994]. Е. Зеєр стверджує, що професійна готовність є певним станом, в якому знаходиться особистість. Професійна готовність характеризується спеціальними знаннями, вміннями і навичками, що залежить від змісту праці як то мети, засобів, умов. Співвіднесення якостей вмінь та навичок з вимогами, що вимагаються професією до особистості вказує на професійну готовність [Зеєр, 2006]. Резюмуючи викладене вище, зазначимо, що необхідним є навчання випускника саме необхідним кваліфікаційним вмінням, акцентуючи увагу на практичну складову його підготовки. Вагомим є визначення того, що рівень відповідності фізичних якостей і психофізіологічних особливостей фахівця необхідно враховувати при переважній більшості професій, а особливо тих, які пов'язані з ризиком для життя.

К. Платонов стверджує, що готовність до професії є вихідною складовою професіоналізму, передумовою успішності майбутньої самостійної діяльності та умовою досягнення професійної компетентності і майстерності. Таким чином, готовність до професійної діяльності співвідноситься з характеристиками рівнів професійного розвитку, а компетентність розглядається як прояв самостійної професійної діяльності [Богдан, 2012]. Дослідники також зазначають, що в процесі формування

готовності до професійної діяльності особистість проходить ряд етапів. На першому етапі відбувається постановка мети, окреслення потреб і мотивів суб'єкта; на другому відбувається формування плану орієнтування дій відповідно до мети діяльності; на третьому – власне реалізація наявних умінь та навичок у предметних діях [Богдан, 2012]. Отже, професійну готовність дослідники пов'язують із навчанням і вихованням суб'єкта, соціальною та особистісною зрілістю, відносять до складових професіоналізму та визначають як умову досягнення професійної компетентності. Виокремлено також ряд особистісних якостей, що виявляються у вмінні здійснювати спільну діяльність, усвідомленні необхідності професійного вдосконалення та підвищенні власної кваліфікації.

Поняття професійної готовності пов'язується із комплексом знань, умінь, та якостей особистості. А. Деркач, досліджуючи проблему готовності до професійної діяльності, визначає її як цілісний прояв усіх сторін особистості фахівця, виділяючи пізнавальні, емоційні та мотиваційні компоненти. Дослідник визначає такі необхідні компоненти в структурі особистості: самостійність, критичність, активність, творчість [Дьяченко, Кандыбович, 1986]. В. Адольф зазначає, що професійна готовність – це «комплекс знань, умінь, властивостей і якостей особистості, які забезпечують ефективність побудови навчально-виховного процесу» [Адольф, 2009: с. 121]. У дослідженнях Л. Митіної [Митина, 2008] професійна готовність розуміється як система знань та умінь, необхідних для виконання конкретної професійної діяльності. На думку А. Маркової [Маркова, 2010] професійна готовність – це здатність і вміння самостійно, відповідально виконувати певні трудові функції, які полягають у результатах праці особистості. Автор визначає поняття професійної готовності як єдність теоретичної та практичної готовності суб'єкта до здійснення професійної діяльності. Дослідник також зазначає, що професійна готовність – це особливий стан особистості, що характеризується наявністю у суб'єкта образу структури певної дії та постійної спрямованості особи на її виконання. Професійна готовність включає в себе усвідомлення суб'єктом задачі, моделі вірогідної поведінки, визначення спеціальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей в їх співвідношенні з труднощами і необхідністю досягнення певного результату [Маркова, 2010: с. 192]. Таким чином, професійна готовність охоплює всі сторони особистості фахівця, виявляється у здатності фахівця володіти цілісним, системним мисленням, бути здатним до осмислення життєвих явищ, вміти самостійно виконувати певні трудові функції тощо.

Висновки. Отже, проведений аналіз наукової літератури дозволив виокремити власне поняття готовності до професійної діяльності як сукупність особистісних та психофізіологічних характеристик, що формують здатність до виконання професійної діяльності відповідно до поставлених нормативних вимог. Дане поняття включає в себе

функціональні та особистісні характеристики суб'єкта, необхідні для успішного виконання професійної діяльності: розвинені професійні уміння та навички, вміння брати на себе відповідальність, мати особистісну зрілість, мотивацію до професійної діяльності, усвідомлення необхідності професійного вдосконалення. Виокремлено основні характеристики поняття професійна готовність: наявність сукупності психологічних і психофізіологічних характеристик, потенційна готовність суб'єкта вирішувати професійні завдання, підвищення власної кваліфікації, оновлення знань, умінь та навичок, здатність застосовувати знання, вміння та навички у професійній діяльності, відповідність професіонала встановленим кваліфікаційним характеристикам.

ЛІТЕРАТУРА

- Абульханова-Славская, 1994* – Абульханова-Славская К. А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования / К. А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 4. – С. 9-55.
- Адольф, 2009* – Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя: монография / В. А. Адольф. – Красноярск КНПУ, 2009. – 310 с.
- Богдан, 2012* – Богдан М. М. Особенности психологической готовности студентов к профессиональной деятельности // Психология, социология и педагогика. – 2012. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psychology.snauka.ru/2012/09/1031>.
- Большой энциклопедический..., 1991* – Большой энциклопедический словарь : – 2-е изд., перераб. и доп. [сост. А. М. Прохоров]. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – 2 т. – С. 134.
- Большой энциклопедический..., 1997* – Большой энциклопедический словарь : [А – Я] / [сост. А. М. Прохоров]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая энцикл.; СПб. : Норинт, 1997. – 1560 с.
- Велиев, 1989* – Велиев М.В. Формирование у студентов педагогического института ценностных ориентаций и нравственного идеала, необходимых для профессии учителя: дис. канд. пед. наук. 13.00.01. / М.В. Велиев. – Баку. – 1989. – 200 с.
- Дурай-Новакова, 1983* – Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.01. / К.М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 32 с.
- Дьяченко, Кандыбович, 1986* – Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологическая готовность / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – М. : Наука, 1986.
- Зеер, 2006* – Зеер Э. Ф. Профоринтология: теория и практика : учебное пособие / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Н. О. Садовникова. – М. : Академический проект, 2006. – 192 с.
- Зимняя, 2005* – Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – М. : Логос, 2005. – 384 с.
- Педагогический словарь, 2000* – Педагогический словарь / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : «Академия», 2000. – 176 с.
- Кондрашова, 1989* – Кондрашова Л.В. Теоретические основы воспитания нравственно-психологической готовности студентов психологического института к профессиональной деятельности: дисс. докт. пед. наук: 13.00.01 / Л. В. Кондрашова. – М., 1989. – 363 с.
- Маркова, 2010* – Маркова А.К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Мысль, 2010. – 308 с
- Мещеряков, Зинченко, 2004* – Мещеряков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь / [сост. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 672 с.
- Митина, 2008* – Митина, Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л. М. Митина. – М. : МОДЕК, 2008. – 400 с.
- Педагогический словарь, 2000* – Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : «Академия», 2000. – 176 с.

REFERENCES

- Abulkhanova-Slavskaia, 1994* – Abulkhanova-Slavskaia K. A. Sotsyalnoe myshlenye lychnosti: problemy y strategyy yssledovaniya / K. A. Abulkhanova-Slavskaia // *Psykholohycheskyi zhurnal*. – 1994. – T. 15. – № 4. – S. 9-55.
- Adolf, 2009* – Adolf V. A. Profytsionalnaia kompetentnost sovremennoho uchytelia: monohrafiya / V. A. Adolf. – Krasnoiar'sk KNPU, 2009. – 310 s.
- Bohdan, 2012* – Bohdan M.M. Osobennosti psykhologhycheskoi hotovnosti studentov k profytsionalnoi deiatel'nosti // *Psykholohyia, sotsyolohyia y pedahohyka*. – 2012. – № 9 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://psychology.snauka.ru/2012/09/1031>.
- Bolshoi entsyklopedycheskyi..., 1991* – Bolshoi entsyklopedycheskyi slovar : – 2-e yzd., pererab. y dop. [sost. A. M. Prokhorov]. – M. : Sovetskaia entsyklopedyia, 1991. – 2 t. – S. 134.
- Bolshoi entsyklopedycheskyi..., 1997* – Bolshoi entsyklopedycheskyi slovar : [A – Ya] / [sost. A. M. Prokhorov]. – 2-e yzd., pererab. y dop. – M. : Bolshaia entsykl.; SPb. : Norynt, 1997. – 1560 s.
- Velyev, 1989* – Velyev M.V. Formyrovanye u studentov pedahohycheskoho ynstytuta tsennostnykh orientatsyi y nravtvennoho ydeala, neobkhodymykh dlia profytsy y uchytelia: dys. kand. ped. nauk. 13.00.01. / M. V. Velyev. – Baku. – 1989. – 200 s.
- Durai-Novakova, 1983* – Durai-Novakova K. M. Formyrovanye profytsionalnoi hotovnosti studentov k pedahohycheskoi deiatel'nosti : avtoref. dys. kand. ped. nauk. 13.00.01. / K. M. Durai-Novakova. – M., 1983. – 32 s.
- Diachenko, 1986* – Diachenko M.Y., Kandybovych L.A. Psykhologhycheskaia hotovnost / M. Y. Diachenko, L.A. Kandybovych. – M. : Nauka, 1986.
- Zeer, 2006* – Zeer E.F. Proforyentolohyia: teoriya y praktyka : uchebnoe posobyie / E. F. Zeer, A. M. Pavlova, N.O. Sadovnykova. – M. : Akademyycheskyi proekt, 2006. – 192 s.
- Zymniaia, 2005* – Zymniaia Y.A. Pedahohycheskaia psykhologhyia / Y. A. Zymniaia. – M. : Lohos, 2005. – 384 s.
- Pedahohycheskyi slovar, 2000* – Pedahohycheskyi slovar / H. M. Kodzhaspyrova, A.Iu. Kodzhaspyrov. – M. : «Akademyia», 2000. – 176 s.
- Kondrashova, 1989* – Kondrashova L.V. Teoretycheskiye osnovy vospytaniya nravtvenno-psykhologhycheskoi hotovnosti studentov psykhologhycheskoho ynstytuta k profytsionalnoi deiatel'nosti: dyss. dokt. ped. nauk : 13.00.01 / L.V. Kondrashova. – M., 1989. – 363 s.
- Markova, 2010* – Markova A. K. Psykhologhyia profytsionalyzma / A.K. Markova. – M. : Mysl, 2010. – 308 s.
- Meshcheriakov, Zynchenko, 2004* – Meshcheriakov B., Zynchenko V. Bolshoi psykhologhycheskyi slovar / [sost. red. B. Meshcheriakov, V. Zynchenko]. – SPb. : praim-EVROZNAK, 2004. – 672 s.
- Mytyna, 2008* – Mytyna, L.M. Psykhologhyia razvytiya konkurentosposobnoi lychnosti / L. M. Mytyna. – M. : MODEK, 2008. – 400 s.
- Pedahohycheskyi slovar, 2000* – Pedahohycheskyi slovar / H. M. Kodzhaspyrova, A. Iu. Kodzhaspyrov. – M. : «Akademyia», 2000. – 176 s.